

qüent d'*esquer*, *-erra*, des de la primera meitat del segle XIII. L'examen geogràfic dels testimonis antics i moderns en llengua d'oc dona un resultat coherent, segons el qual aquesta denominació és pròpia dels dialectes gascò i llenguadocià en llur concepte més ampli: el límit extrem es pot traçar englobant-hi els depts. de la Gironda (Amanieu de Sescàs, S. XIII), Tarn-e-Garonna (Cassaignan), Olt (Lescale; *ALF*, 629), Orilhaguès (Sud del Cantal: Vermenouze; *ALF*), Roergue (*ALF*) i Erau (Puisserguier; Montpellier, d'on era D. Sage, citat en el *TdF*).¹ En els Pirineus es pot localitzar aquest mot en totes i cada una de les valls, car la llacuna que li queda a Rohlf's es rebleix en la part central (potser per no haver tingut en compte la forma *querr*) en afegir-hi les valls d'Aran, Luixon i Baróssa, on també s'usa.

No presenta cap mena de dubte que l'alternativa entre *-rr-* i *-rd-* és de raó fonètica, com van deixar assentat Blondheim (*Miscell. Elliott*, 1911, I, 248), M-Lübke (*Das Katal.*, 1925, 65-7), Rohlf's (*l. c.*, § 384) i jo mateix (*VRom.* II, 455), advertint que aquest fenomen es dona només en els mots pre-romans,² i probablement precisament en el sentit del canvi d'una *-RR-* originària en *rd*.

D'ençà que Larramendi, Mahn (*Werke der Troub.* I, p. xxvii, *Etym. Untersuch.*, 75-6) i Diez (*Wb.*, 461) van cridar l'atenció cap a la coincidència entre el mot romànic i el basc *ezker* 'esquerre' (amb article, *ezkerra*) ningú no ha dubtat que hi ha parentiu entre els dos mots, i que és una paraula sense relació amb el ll. *scaevus* i els seus germans indoeuropeus, com gr. *σκαυός*, en els quals havien pensat alguns. La majoria dels lingüistes, d'altra banda, han estat d'acord que s'havia de cercar l'origen en una llengua pre-romana.

Només Schuchardt va vacil·lar, car mentre en la *ZRPb.* xxxiii, 1900, 200, afirmava l'origen ibèric i exhibia el cas com la millor prova de la identitat lingüística entre l'iber i el basc, en la *RIEB* vi, 275, i *Litbl.* xxxix, 41, sospitava que el mot basc fos d'origen germànic, reparant que hi ha una variant *ezkel* en algunes zones de Biscaia, Guip., Lapurdi i Benaparra, que recorda l'adj. germànic (*schiel*), del sentit de 'guerxo', 'tort'. Idea que ja fou rebutjada per Jud (*Rom.* XLII, 602-3) i M-Lübke (*l. c.* i *REW*, 3116) i que jo vaig refutar detingudament en el *DCEC*. Les raons que s'hi oposen són tan visibles i concloents, que no valdrà la pena de reproduir-les ací, i bastarà remetre a aquesta obra (II, 1015a11-60).

Superada aquesta idea cal reconèixer que la teoria que deriva *ezker*, dins el basc, del mot *esku* 'mà', topa també amb dificultats. En primer lloc donar compte de la *z* de *ezker*, enfront de la *s* de *esku*, puix que en basc són dues consonants netament separades. Després saber quin és el segon component. Tovar ha exposat sobre això una idea enginyosa (*BSVAP* VII, 1951, 453-5, 583, *ZCPb.*, 1952): seria pròpiament *esku erdi* 'mitja mà', oposat a **esku-on* 'mà bona' > *eskuin* 'mà dreta'. L'etimologia d'aquest (que és la forma més general, si bé hi ha *eskui* en anav. meridional, Mitxelena, *Fo. Li. Va.* I, 6, i *FonHiVca.*, 149) té bona base fonètica, com

sigui que un canvi semblant es produeix en els mots paral·lels, car el poble de Benaparra anomenat *Bon-toc* en bearnès, prop de Hazparren, i avui *Lekuine* en basc, ve de *Leku-ona* traducció literal del nom gascò (basc *leku* 'lloc').³

Quant a l'etimologia *esku-erdi*, certament és una idea seductora, però s'ha de rebutjar sense vacil·lacions, perquè no explica la forma romànica més originària, en *-RR-*, ni la suposada «apòcope» basca de *esku-erdi* en *-er-*, i tampoc allí es pot dir que sigui apòcope car hi ha *-erra* (*ezkerra*) en la forma basca articulada. Pel que fa a la *s* > *z*, prova Tovar d'eludir la dificultat citant certs casos, que creu establerts, de vacil·lació entre les dues consonants; però no sembla haver-hi realment tal cosa, com índico en *DCEC* (1015b30), i realment Mitxelena ha confirmat rotundament que no són acceptables (*BSVAP* XI, 296-7): salta a la vista que hi ha una oposició constant entre la *z* de *ezker* i la *s* de *eskuin* 'dreta', i si es tractés d'una mera vacil·lació fonètica s'haurien de trobar casos de *s* i de *z* en tots dos, que no és així.

Ja féu notar Diez que en els derivats i compostos bascos la *-u* final del primer component no desapareix. Mahn, per la seva banda, oferia una etimologia suggestiva, suposant que *ezker* ve de *esku oker*, on *oker* és l'adjectiu comú que significa 'tort' i 'estrafet, contrafet' en tot el territori de llengua basca, o gairebé (amb article *okerra*). I justament, com nota Mitxelena, és un mot documentat com a basc des de 1025.⁴ En efecte, el fr. *gauche*, pròpiament 'guerxat', l'it. *mano manca*, el cast. *ZURDO* (veg. *DCEC*) i molts més paral·lels, ens proven com sovint la idea d'«esquerre» s'expressa amb mots que designen un defecte o una deformitat.

La idea de Mahn té, però, un aspecte que és inacceptable: la teoria que *esku* es descompongui amb un *ku* afegit, que desapareixeria en *ezker*: especulacions que manquen de base o, si en tenen, essent tan aventurades, no es poden pendre com a punt de partida. Tanmateix la idea de Mahn va semblar acceptable a bons crítics (Gonçalves Viana, *RHisp.* x, 610; *Apostilas*, s. v.), i si Schuchardt la hi va rebutjar era a causa de la *z*. L'objecció és sòlida, però no és de les que tanquen de cop, entre altres raons perquè no coneixem bé l'estat de les dues sibilants en el basc primitiu. Altrement en lloc de la forma de composició rebutjada, podria haver-hi simplement haplogogia de *eskuoker* en *esker*.

Tanmateix encara faltaria aclarir en quina relació es troben la forma basca i la romànica. M-Lübke, en la seva nota de 1925, tot admetent l'origen pre-romà i un enllaç amb antics fets bascos, afirma que la forma basca actual *ezker* deu ser per la seva banda d'origen romànic. I Schuchardt en la seva de 1900 afirmava que no podent-se haver estès el mot romànic des d'una zona tan reduïda com la de llengua basca, s'hauria de remuntar a l'ibèric.

En suport de l'afirmació de Schuchardt es pot aduir la gran antiguitat de la diftongació castellana en *ie*, i l'extensió del mot a zones tan allunyades de l'Euz-